

*Воропай І.
(Україна)*

ДУХОВНІ АСПЕКТИ В СУЧАСНІЙ АРХІТЕКТУРІ ЧЕРКАЩИНИ

Духовні аспекти, які стосуються житла, рідко зустрічаються в науковій літературі, а коли і згадуються, то носять характер другорядного плану, який мало коли брався до уваги. Мало хто здогадується сьогодні про те, що поряд з практичними функціями, які має народне житло і його деталі, фігурують і інші – естетична, виховна, магічна, функція регіональних відмінностей і т.д.

Щоб далеко не ходити, наведу простий приклад. По будинку кінця XIX – початку XX ст. люди, обізнані з особливостями культури того чи іншого регіону, легко могли визначити такі речі: національність господаря, його віросповідання, кількість членів сім'ї, їх стать, чи є дівка або парубок на виданні, переживання глибокого горя чи, навпаки, щастя і т.ін. Звичайно, такий код був не на кожній хаті і підібрати правильний кодоключ для розшифровки тексту не так просто.

А з плином часу духовні аспекти дедалі більше втрачаються і відтворення їх потребує надмірних зусиль і необмеженого часу.

Спробуємо розглянути синонімічний ряд слів: хата, хижа, храм. Чому колись називали житло «господою», «світлицею», «обителю»? Бо вважали, що хата – модель Всесвіту, обитель Бога і людини на Землі. Підтвердженням цього є те, що в усіх трьох словах є літера «х» – монограма Хреста. Тобто хата, хижа, храм освячені Богом і перебувають під його захистом¹.

Відповідно до вірувань наших предків будинок, перш за все, повинен був здобути «право на існування». Це пов'язано з тими моментами, коли проста ділянка землі (майбутнє місце, вибране для будівництва) виступала об'єктом ритуалів. Мова йдеться про весь комплекс обрядів, присутній від самого початку будівництва і до його завершення.

В такому випадку ритуал слід розглядати як систему значень, правил, методів, реалізацією яких буде будинок. Але таке співвідношення між ритуалом будівництва і житлом, яке будується, не слід сприймати буквально. Ритуал при будівництві орієнтований не на окремі деталі, а на зовнішні ознаки будинку, на його образ, на його співвідношення з об'ємно-просторовою композицією. Цей образ повинен відповідати тому еталону, який був створений спочатку, в міфічний час першоутворень. Тільки притримуючись таких канонів при будівництві, нове житло здобувало «право на існування».

Аналізуючи такі факти, постає питання: а що ми маємо на сьогоднішній день? Колись суворо канонізований та регламентований комплекс обрядовості, пов'язаний з житлом, сьогодні існує у вигляді розрізнених елементів і побутує серед невеличкої кількості сільського населення.

І все-таки, як колись, так і тепер перші обрядодії спостерігаються під час вибору місця для нової хати, хоча в більшості випадків місце для нового будинку

¹ © Воропай І., 1999.

визначається районним архітектором і погоджується з генеральним планом за будови села.

Для нової хати намагаються і тепер знайти таке місце, яке б задовольнило ряд елементарних вимог, наприклад: щоб хоч раз там ліг кіт (ця тварина є уособленням спокою, тиші, рівноваги)², щоб місце було цілинне (спокійне, незаймане); на горбочку (щоб було сухо); де не ростуть дерева (коли зрізаєш дерево, то «відбираєш» у нього життя, це вважалось недобрим знаком в момент будівництва); де раніше гарно люди жили.

З практичної точки зору – щоб був зручний під'їзд до хати, до господарських будівель, щоб клопоть землі був поруч з хатою.

Важливу роль в сьогоденні відіграє й такий чинник, як розташування хати щодо сторін світу. В більшості випадків двері роблять з виходом на східну сторону або на південну. Буває й так, що двері на схід, а з веранди – на південь, або навпаки. Хоч і рідко, але трапляються й такі варіанти, коли хатні двері виходять на північну сторону, чи ще гірше – на захід. В такому разі говорять, що в тому домі ніколи не буде нормального життя, будуть постійні сварки і т.ін. (бо відвернута хата від Сонця)³.

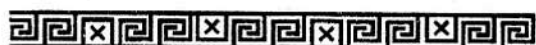
Комплекс заборон під час вибору місця для побудови ще цікавіший. Так, не можна будувати хату за розміром меншу, ніж та, яка колись стояла на цьому місці раніше, бо і господарство приросту не даватиме і сім'я не поповнюватиметься⁴; на місці старої дороги чи стежки (бо буде в хаті неспокійно – як прохідний двір)⁵; де колись трапився нещасний випадок; на місці старого кладовища, церковища; на місці колишнього смітника (бо в хаті ладу не буде)⁶; де стояла хата, в якій жили люди з нещасливою долею; на місці висохлого струмка (щоб не висихало життя); небезпечним місцем вважається те, де колись ріс або росте кущ бузини

(бузина – чортове дерево)⁷; не будують на болоті (щоб не мокріло і не цвіла хата)⁸; до того ж в хаті не прийнято ставити болотну рослинність (різні квіти, очеретяні качалки і ін.), бо вони уособлюють собою нечисту силу⁹.

Придатність новообраного місця перевіряється ще й тепер в деяких районах Черкащини досить примітивним способом гадання. Принцип гадання полягає в наступному: при заході сонця насипають на обраному місці у чотирьох кутках (уявно розраховуючи як стоятиме хата) чотири купки жита. При сході сонця приходиться господар (чоловік) і перевіряє в якому стані зерно. Коли зерно на місці – місце вдаль, коли розгорнуте – непридатне. Так повторюють три ночі під ряд.

Час для закладин вибирають, коли місяць швидко зростає (щоб у хаті наповнювалось добро), або на повний місяць (щоб було повно). Небажано закладати хату у високосний рік, у дні святих великомучеників (щоб не було мороки при будівництві)¹⁰, у понеділок (вважається важким днем), у велике свято, у піст. Найсприятливішими порами року вважають весну, літо, ранню осінь; найвдалішими днями – суботу та неділю.

До нашого часу зберігся й такий обряд, як принесення «будівельної жертви». Приносять її в одному з кутків майбутнього житла. Жертовними атрибутами, як і віки назад, виступають гроші (символ багатства, достатку), вовна (щоб у хаті було тепло, символ достатку), зерна пшениці (на щастя, жито символізує нове життя, продовження роду)¹¹, шматочки хліба (щоб в хаті завжди був хліб на столі)¹², горілка (щоб гості не минали двір)¹³. Будівельну жертву у різних місцях приносять по-різному. В одному селі, наприклад, можна спостерігати два варіанти жертвоприношення. Перший – це коли хліб, зерно, гроші, вовну закладають прямо у фундамент; другий – коли жер-

товні атрибути кладуть з першими покладеними цеглинами, тоді господарка майбутнього житла бере чарку горілки, пригощає всіх присутніх майстрів, п'є сама, промовляючи слова такого змісту: «Господи Боже, поможи розпочати в добру годину»¹⁴, «Дай, Боже, довести справу до кінця»¹⁵, після чого наповнює чарку горілкою і розбиває об фундамент (на щастя)¹⁶.

Коли вже виведені стіни, то на останньому кутку, тобто там, де було покладено останню цеглину, ставиться букет з квітами та житніми колосками як символ щасливого і квітучого життя. У Монастирищенському районі (с. Коритня) разом з букетом квітів ставиться ще й дерев'яний хрест (мабуть, як символ покровительства Бога над будинком)¹⁷. Фактично обряд «квітки» залишився майже на всій території України. Та хоч майстри і притримуються виконання цього обряду, все ж втрачене його ідейне спрямування – ідея матеріального приземлення, ідея завершеності житла, його зв'язок з макрокосмом. Тепер букет квітів слугує ще й сигналом до того, що пора розраховуватись з майстрами.

Обряд «квітки» спостерігається ще й під час першої і другої мазки. Перша мазка – по-грубому, як правило, проходить толокою. Другий раз хату можуть мазати толокою або наймають спеціалістів. Коли хату помазали перший раз, господиня ставить букет квітів і стоїть він до другого мазання, потім квіти поновлюють вдруге¹⁸.

Цікаві елементи обрядовості дійшли до нашого часу й під час самої мазки. Тут слід відмітити магічне значення вовни, шматочок якої до сходу сонця господиня замазує у східну стіну хати (знову спостерігається відповідність до сторін світу, підсвідоме поклоніння давньому культові Сонця). Коли мазання в середині хати завершено, то в спальній кімнаті підвішують сплетену з трави чи вирізану

з огірка люльку, в неї кладуть дерев'яну лялечку і жінки починають гоїдати цю «колиску», щоб в новому домі народжувались діти¹⁹.

На кінець мазки вказувало помазане горище. Щоб трохи розважитись, запрошені мазальники на горищі розігрують такий сценарій. На горищі запалюється купка соломи – імітується пожежа, і всі гуртом кричать: «Горить!» Щоб потушити вогонь, господарі підіймаються на горище і наливають по чарці горілки²⁰. Наші предки вогонь вважали символом очищення, і в даному випадку це ніби очищення житла від будь-якого зла, нечисті.

Та якщо заглянути в історію, то відомо, що за одною з концепцій походження людини, Бог ліпить її саме з глини. Глина – священний матеріал, нею обмазують хату, нею обмазують господарів – як прилучення до свого нового житла.

Новосілля, входи́ни, вхідчини – порізному називається цей обряд, який і завершує цикл обрядодій, пов'язаних з будівництвом. Колись досить розмаїтий обряд, що включав в себе багато обрядових пісень, сьогодні лише віддалено нагадує про свою суть. Подекуди, правда, ще й kota впускають на першу ніч, щоб переночував разом з господарями. Цей обряд набув дещо нової форми, коли кіт або півень раніше першу ніч ночували самі в хаті, то тепер вони там перебувають разом з господарями²¹. Як бачимо, до нової оселі впускається істота жива, яка ніби символізує двійника людини. Кіт та півень вибрані не випадково. З давніх-давен ці тварина і птах вважались священними, з сильним енергетичним відчуттям, їм приписувалась магічна, захисна і очисна функції. Цей факт досить чітко відображається в народному епосі.

Те, що першим до хати треба заносити хліб, сіль, воду та ікони, знають, мабуть, усі, бо цей обряд строго виконується в усіх селах Капівщини. Як і в усьому циклі обрядовості, пов'язаному з будів-

ництвом, так і при обряді вхідчин, існує ряд заборон. По-перше, небажано входити в хату, коли вона не добудована, входи- ни робити під час посту, в день вели- комучеників, у високосний рік. Коли гос- подарі перебираються із старої хати, яку мають продавати, то бажано забрати всі речі до найменших дрібниць (щоб ніхто не поробив якоїсь шкоди, зла на тих ре- чях їх власникам)²². В давнину теж побу- тував звичай вимітати хату перед пересе- ленням і сміття забирати до нового житла.

Новосілля – велика радість. І розді- лити цю визначну щасливу подію госпо- дарі запрошують своїх найближчих роди- чів, сусідів, кумів. На новосілля прийня- то було приходити обов'язково з пода- рунком. Цей звичай зберігся і до наших часів. Як правило, в нове господарство приносять побутові речі. Не прийнято приносити гострі предмети: ножі, соки- ру, косу і т.д. (щоб не спричинити свар- ку між господарями)²³.

Останнім часом на новосілля запро- шують священика для освячення хати, благословення господарів на щасливе життя в новому домі і очищення оселі від усякого зла.

Крім свого прямого призначення, но- восілля має і чітко виражений соціальний сенс – включення будинку в сферу вза- мовідносин сім'ї з родичами та сусідами.

Символи – німі молитви. Осмислюю- чи Всесвіт, люди намагались захистити себе від ворожого впливу непізнаних сил. Для цього використовували орна- менти, як своєрідні замовляння. Захисні функції виконували різьблені та мальо- вані мотиви як на фасадах, так і в інтер'єрах жител.

З плином століть орнаментика народ- ного мистецтва значною мірою втратила своє символічне значення. В сучасній архітектурі на перше місце вийшла її де- коративна функція. Різьблення і подеку-

ди розпис слугують в першу чергу як прикраси житла.

Те, що образ Всесвіту колись втілю- вався і в об'ємно-просторовій композиції житла, сьогодні мало хто з народних митців знає. Про те, що дах і коник, яким завершувалась хата, співвідноси- лись з небесною сферою, навіть ніхто не задумується.

Різьблення деяких архітектурних елементів житла трапляється і в сучасній архітектурі. Досить рідко, але все ж можна запримітити масивні вхідні двері в хату, прикрашені знаками у вигляді Сон- ця, чотирипелюстковими квіточками, ромбами, зигзагоподібними лініями, на- вить ініціалами господарів. Такого плану двері виготовляють майстри в м. Каневі та с. Келеберда Канівського району. Зверху над вхідними дверима або у верх- ній частині дверей вирізьблюють мініа- тюрний хрест – знак покровительства Бога над цим житлом²⁴. Чотирипелюстко- ва квітка чи зірочка – та ж сама «розет- ка», яка з плином часу трансформова- лась у квітку і уособлює тепер не символ небесного вогню, сонячного божества, а символ добробуту, щасливого життя, ра- дості. Схожі елементи різьби можна по- мітити на спинках стільців, карнизах, віконницях, які тепер чіпляють як при- краси, на кухонних дошках і т.ін. Та існують в наш час і такі речі, основним призначенням яких є захист від будь- якого зла. До таких елементів можна від- нести підкову, яку раніше прибивали над дверима, а тепер просто вішають в хаті чи господарській будівлі (символ щастя і захист від нечистої сили)²⁵, пучечки з часником та різними благовонними тра- вами кладуть і сьогодні за іконами (від нечистої сили) і вважають, що від ікон трави набираються неабияких лікуваль- них властивостей²⁶, свячена вода (припи- сується захисна і лікувальна функції), рушники (вишитим рушником, як прави- ло, покривають ікони, бо не годиться,

щоб образи були непокріті)²⁷ – точного пояснення так і не знайдено.

Окремо слід сказати про ікони. Без них і тепер на селі не відбувається ні один сімейний обряд. Незалежно від віку жильців, ікони в наш час зустрічаються чи не в кожному будинку. Під час новосілля вони разом з хлібом та сіллю в першу чергу заносяться до новозбудованої хати. При цьому обряді найчастіше використовуються ікони «Святого Миколи Чудотворця» та «Благословення». Вважається, що коли в хаті є ікона під назвою «Неопалима купина», то будинок ніколи не згорить від блискавки.

Оберегове значення приписується і хрестикам, які наносяться крейдою на двері або над дверима, над вікнами, інколи на стінах. Такого плану хрести малюють на великі свята: Різдво, Пасху, Трійцю, Водохреща, Андрія і ін.). Хрест і тепер символізує очищення (очищення будинку від будь-якого зла, темних непізнаних сил і т.ін.).

Велику роль у художній виразності житла відіграє колір та розпис. Колір посідає одне з провідних місць в народній творчості. Крім художнього, він має і смислове значення. Узгодженість кольорів спостерігається і в оздобленні інтер'єру житла. В білий фарбуються стеля, стіни; в червоний чи коричневий – підлога (червоний колір як

символ життєдайної сили, колір небесного світила – Сонця, символ очищення). В давнину прийнято було обводити червоною лінією самий низ стіни всередині хати (своєрідний оберіг від злих сил).

Настінний розпис житла, як і фарбовані стіни, в сучасній архітектурі явище досить рідкісне. В деяких районах Київщини, Черкащини, Полтавщини трапляються зображення рослинних орнаментів. Зображення рослин, з симетрично розгалуженими по обидва боки стебелцями та квіточками, тепер аж ніяк не нагадують їхнього прообразу «світового дерева», а слугують як прикраси. Як правило, елементи розпису наносять на фасадах жител.

Отже, і орнаментика народного мистецтва із плином часу втрачає своє давнє значення. На перше місце виходить декоративна функція.

Хоча минають століття і втрачається символічний підтекст деяких елементів культури, ніколи не слід забувати, що українська культура – це наша традиційна культура. Коли наше покоління не буде її вивчати, аналізувати, берегти, і передасть нащадкам у ще більш спрощеному стані, то нам не простять досить цінної втрати. Час поглинає багато чого цінного, архаїчного, але й дає поштовх до новоутворень, які дедалі оцінюються з практичної точки зору.

¹ *Потапенко О.І.* Таємниці символів, чисел, алфавітів. – К., 1997. – 208 с.

² Матеріали власних досліджень. 1994 р., с. Ліпляво Канівського району Черкаської обл.; записано від Хворостини Марії.

³ Матеріали власних досліджень. 1998 р. с. Ліпляво; записано від Іванової В.О.

⁴ Матеріали власних досліджень. 1998 р., с. Келеберда Канівського району Черкаської обл.; записано від Панькевич Л.

⁵ Матеріали власних досліджень. 1997 р., с. Прохорівка Канівського району Черкаської обл.; записано від Вовк Ю.П.

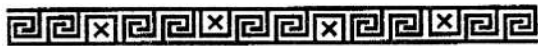
⁶ Матеріали власних досліджень. 1997 р., с. Прохорівка Канівського району Черкаської обл.; записано від Вовк Ю.П.

⁷ Матеріали власних досліджень. 1994 р., с. Ліпляво Канівського району Черкаської обл.; записано від Хворостини Марії.

⁸ Матеріали власних досліджень. 1997 р., с. Прохорівка Канівського району Черкаської обл.; записано від Вовк Ю.П.

⁹ Матеріали власних досліджень. 1997 р., с. Прохорівка Канівського району Черкаської обл.; записано від Вовк Ю.П.

¹⁰ *Байбуурин А.К.* Жилище в обрядах і представленнях восточних славян. – СПб., 1983. – 158 с.

- ¹¹ Матеріали власних досліджень. 1998 р.
с. Ліпляво; записано від Воропай В.А.
- ¹² Матеріали власних досліджень. 1998 р.
с. Ліпляво; записано від Воропай В.А.
- ¹³ Матеріали власних досліджень. 1998 р.
с. Ліпляво; записано від Іванової В.О.
- ¹⁴ Матеріали власних досліджень. 1998 р.
с. Ліпляво; записано від Воропай В.А.
- ¹⁵ Матеріали власних досліджень. 1998 р.
с. Ліпляво; записано від Іванової В.О.
- ¹⁶ Матеріали власних досліджень. 1998 р.
с. Ліпляво; записано від Воропай В.А.
- ¹⁷ Матеріали власних досліджень. 1998 р.
с. Коритня Монастирищенського району Черкаської обл.; записано від Рижкової Н.О.
- ¹⁸ Матеріали власних досліджень. 1998 р.
с. Ліпляво; записано від Іванової В.О.
- ¹⁹ Матеріали власних досліджень. 1998 р.
с. Ліпляво; записано від Іванової В.О.
- ²⁰ Матеріали власних досліджень. 1998 р.
с. Ліпляво; записано від Воропай В.А.
- ²¹ Матеріали власних досліджень. 1998 р.
с. Ліпляво; записано від Воропай В.А.
- ²² *Даль И.В.* О поверьях, суеверьях и предсказаниях русского народа. —СПб., 1994г. — С. 472.
- ²³ Матеріали власних досліджень. 1997р.; записано в м.Каневі Черкаської обл. від Кулі К.Д.
- ²⁴ Матеріали власних досліджень. 1998 р.
м. Канів; записано від Заболотної Г.М.
- ²⁵ Матеріали власних досліджень. 1998 р.
с. Ліпляво; записано від Іванової В.О.
- ²⁶ Матеріали власних досліджень. 1998 р.
с. Коритня Монастирищенського району Черкаської обл.; записано від Рижкової Н.О.
- ²⁷ Матеріали власних досліджень. 1997 р.
с. Слобідка Золотоніського району Черкаської обл.; записано від Гришук І.В.

